

УДК 323.39:316.652.2

Константинова Т. В., ОНУ ім. І. І. Мечникова

ПЛЮРАЛІЗМ ПОЛІТИЧНИХ ГРУП ЯК ОСНОВА ДЕМОКРАТИЧНОГО ПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ

У статті проаналізовано феномен демократичного політичного вибору, розглянуто сутність та характеристики політичного плюралізму як одного із головних чинників вибору оптимальної моделі демократичних перетворень. Визначено, що монополізація політичної та економічної сфер суспільного життя та простору мас-медіа з боку держави та олігархічних груп унеможливує демократичний політичний вибір та загрожує поверненням до авторитарної моделі взаємодії влади та суспільства.

Актуальність теми даної статті обумовлена необхідністю дати наукову політологічну оцінку розвитку плюралізму як основи демократичного політичного вибору. Процеси становлення демократичної політичної системи в Україні довели, що існує прямий взаємозв'язок між політичним плюралізмом та демократичним політичним вибором.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття відбулись масштабні політичні трансформації, пов'язані із демократизацією посткомуністичного простору загальним знаменником яких стали ослаблення авторитарних тенденцій в управлінні, поширення політичного плюралізму, демократичних політичних цінностей.

Однією із головних вимог на шляху від тоталітаризму до демократії виступає проведення регулярних вільних виборів влади, за результатами яких формується напрямок та пріоритети політичного розвитку, визначається стратегія внутрішньополітичного та зовнішньополітичного курсу.

Незважаючи на велику кількість наукових досліджень демократичних переходів, у тому числі – політологічних робіт на дану тематику зарубіжних та вітчизняних авторів, при вивченні політичних процесів перехідних суспільств все ще залишаються недостатньо висвітленими багато проблем концептуального та емпіричного характеру, до яких можна впевнено віднести дослідження плюралізму політичних груп як основи демократичного політичного вибору та становлення демократичної політичної системи.

У вітчизняній політичній науці проблема політичного плюралізму як сонови політичного вибору лише починає входити у предметне поле теоретичних візій і тому аналізу піддаються лише окремі складові цього масштабного політичного процесу: політичні актори, конституційні основи політичного плюралізму та вибору, виборчі кампанії та технології, політичні інститути та громадські об'єднання.

Проте, очевидно, що комплексне політологічне дослідження проблеми політичного плюралізму та демократичного вибору неможливе без ґрунтового аналізу трансформаційних процесів, ролі і місця груп інтересів та політичних партій, розвитку парламентаризму та політичної діяльності в умовах демократичної політичної системи.

У той же час проблема системного бачення процесу демократичного політичного вибору, яка охоплює усю багатоманітність політичних акторів, їх комунікативну взаємодію та взаємовплив на основі наявної правової бази, на нашу думку, потребує подальшої теоретичної розробки.

Необхідно зауважити, що теорія раціонального вибору та суспільно вагомий вибір у сучасній політичній науці виступає одним з провідних напрямків суспільного знання.

Обмеження політичного плюралізму веде до звуження простору політичного вибору та авторитаризму, з іншого боку – різноманітні політичні групи здатні «розпорошувати» владу та замість суспільного інтересу концентровано вимагати вирішення власних проблем.

Демократична політика полягає у балансуванні між полюсами «автократії» та «анархії» з метою збереження умов для реалізації вільного політичного вибору громадянина.

Політичний плюралізм є однією із головних ознак сучасного демократичного суспільства. Він виражається у поглядах громадян, ідеологіях, програмах політичних партій та інтересах політичних та громадських груп та об'єднань.

У сучасній політичній теорії проблемі політичного вибору у широкому контексті розподілу влади, демократизації, діяльності груп тиску, політичних партій та інституцій громадянського суспільства присвячено роботи таких вітчизняних та зарубіжних авторів, як Б. Андресюк, К. Байме, В. Бебик, З. Бжезинський, С. Гантингтон, Ф. Гаєк, Л. Даймонд, Р. Даль, Т. Карозерс, Л. Козер, Л. Кормич, П. Кузьмін, О. Лісничук, М. Михальченко, В. Полохало,

С. Рябов, С. Наумкіна, Г. О'Доннел, М. Олсон, О. Соловійов, Д. Стоун, Д. Трумен, Д. Яковлев та ін.

В українському суспільстві за два десятиліття незалежності так і не було створено передумов демократичного політичного вибору, як серед представників політичного класу, так і серед широких суспільних верств.

Серед причин цього можна виділити протиріччя між необхідністю вирішувати завдання реалізації суспільно значущої моделі політичного розвитку та невідповідністю рівня професійної компетентності, відповідальності й моральності політичних акторів реальним цілям і завданням українського суспільства. Індивідуальні та колективні політичні актори в Україні роз'єднані в ціннісному відношенні, з ряду принципових питань внутрішньої і зовнішньої політики.

На перший план виходить суто інструментальне розуміння політичних цінностей, не відбулось усвідомлення необхідності забезпечення реального політичного плюралізму та демократичного політичного вибору.

На думку Н. Латигіної український тип посткомунізму з'являється не як перехід до демократії, а як наслідок еволюції колишньої радянської політичної системи.

Варто погодитись із тим, що «В обстановці політичного протистояння, посилення розбіжностей не стільки щодо цілей і ціннісних орієнтирів змін, які відбуваються в суспільстві, скільки щодо способів їхнього досягнення, з одного боку, зростає загроза використання силових методів боротьби для відновлення соціальної і політичної рівноваги, а з іншого – самі цілі й цінності, покликані об'єднати і консолідувати суспільство, немовби відходять на другий план, підпорядковуються логіці боротьби, а не спільного творення, логіці придушення, підкорення, а не пошуку компромісу, узгодження і злагоди» [3].

В історії політичних вчень важливість політичного плюралізму одними із перших обґрунтували давньогрецькі філософи та обстоювали політичні діячі, які розглядали відмінність політичних позицій як елемент агону (змагання), як основи політичного вибору громадян полісу. Одним із перших авторів, який відстоював необхідність політичного плюралізму був Аристотель; він виводив цей феномен з того, що «кожна спільнота переслідує певне благо».

У стародавньому світі зародилась та домінувала елітистська парадигма, представники якої стверджували пріоритет лідерів

та елітних груп у процесі реалізації спільного блага, відмовляючи решті суспільства у здатності брати участь у політичному житті та управлінні державою. Так можна характеризувати погляди Конфуція, Платона, Цицерона, Полібія та ін. Конфуцій найвищою метою управління державою вважав захист інтересів народу, водночас він був переконаний, що самому народові його власні інтереси незрозумілі і що без освічених правителів йому не обійтися. Конфуцій вважав, що суспільство має складатися із двох основних категорій: – тих, хто управляє; – тих, хто підкоряється. Ідею Платона про те, що закон вищий за правителів, які мають бути лише слугами закону, можна трактувати як відмову від плюралізму, від політичного розвитку, монополізацію влади в руках правителів.

У роботах Н. Макіавеллі політика розуміється як сфера владних відносин, що мають власну логіку, яка не зумовлюється поняттям морального блага. Згідно з Н. Макіавеллі утримати владу можна не лише шляхом узгодження інтересів, а, насамперед, силовим нав'язуванням позиції державця, міць якого вимірюється здатністю не допустити тиску стороннього інтересу.

У працях Т. Гоббса, П. Гольбаха, Ж. -Ж. Руссо одним із головних лейтмотивів виступає ідея особистісної свободи, яка стає підґрунтям політичного плюралізму, перегляду ролі держави у формуванні спільного інтересу. Суспільний договір є відзеркаленням ідеї плюральності групових інтересів та можливості їх узгодження через впровадження спеціальних механізмів (парламент, конституції, вибори). Так, П. Гольбах формулює головне завдання політики: узгодження й об'єднання інтересів людей для спільної діяльності та досягнення єдиної мети, а також підпорядкування особистих інтересів, устремлінь і забобонів людей суспільній волі з метою задоволення загальних потреб і зміцнення держави.

Для античних філософів, які не розділяли суспільство та державу (поліс) вираженням та характеристикою державної влади було прагнення до «спільного блага», проте у класичних політичних доктринах лібералізму плюралістичне суспільство (республіка) протиставлялось державі (монархія), яка намагалась інтегрувати сукупність інтересів політичних суспільних груп.

У консервативних доктринах наголошувалось на тому, що держава покликана захищати народ і його волю від свавілля місцевої влади князів, а у сучасному розумінні – від влади місцевої бюрократії, партійних лідерів та груп інтересів.

У XVIII столітті проти монополії держави у політичній сфері та панування групових інтересів у політиці виступили представники утилітаризму. Зокрема, Є. Бентам розглядав спільноту як фіктивне об'єднання, яка не має власного інтересу, наголошуючи на значущості та пріоритетності інтересів індивіда.

На початку XIX століття Артур Фішер Бентлі першим запропонував теорію політики як боротьби груп у роботі «Процес урядування». Він стверджував, що інституції можна розглядати як групи інтересів, а діяльність органів державної влади завжди спрямована на захист специфічних інтересів, їх нейтральність – це фікція.

На думку А. Бентлі раціональна дія здійснюється лише на основі власної вигоди, а фундаментом для політичного плюралізму виступає високий рівень горизонтальної та вертикальної мобільності. Розвиток теорії А. Бентлі продовжився у концепції неорганізованих інтересів, або загального ідеологічного консенсусу, який забезпечував демократичний розвиток суспільства за умов дотримання правил політичної гри. Такими фундаментальними правилами виступають: – індивідуальна гідність особистості; чесна угода та дотримання домовленостей; – демократія; – егалітарні уявлення щодо матеріального добробуту [1, с. 311].

Перевагу аристократії в управлінні суспільством надавав М. Бердяєв. Щоправда, критично аналізуючи аристократію, він вказував на небезпеку її замкнутості й закритості, протиставлення народу. Одним із факторів, що унеможлилював політичний плюралізм, виступав погляд на аристократію не лише як політичний клас, а і претензія на духовну та інтелектуальну вищість.

На думку М. Острогорського розвиток плюралізму гальмують політичні партії, які ставлять кінцевою метою своєї політичної діяльності здобуття влади, а не артикуляцію й агрегування інтересів соціальних груп.

Погляди українських авторів М. Драгоманова, І. Франка та М. Грушевського об'єднують ставлення до політики, як до процесу служіння народу. Так, М. Драгоманов, вважав, що необхідно мінімізувати ролі держави у суспільстві та максимізувати свободу індивіда, що створює умови для розвитку політичного плюралізму. Ідеал політичного лідера, за І. Франко, полягає у вмінні трактувати та виражати інтереси народу, вести його за собою [Див. детал.: 2].

Після Другої світової війни, на хвилі критики тоталітаризму та монополії держави з'являється теорія неоплюралізму, основне

положення якої зводиться до того, що держава не є ані тільки ареною здійснення конфліктів, ані лише третейським суддею, як у плюралістичних підходах школи Бентлі, а втручається у процес конституювання груп і врегульовує умови політичного та економічного змагання.

На сучасному етапі однією із найвпливовіших теорій політичного плюралізму та політичного вибору виступає теорія колективної дії Менкура Олсона. Ця теорія, «як один із варіантів раціонального вибору і пізнання та модернізована форма утилітаристського мислення демістифікує групу і повертається до індивіда як найважливішої одиниці аналізу... Уявлення, що приватні організації з'являються спонтанно і довільно як відповідь на нові різновиди необхідності, М. Олсон характеризував як анархічні. Перевага великих груп у плюралістичній моделі не відповідала досвіду Олсона. Уявлення, що урядова політика є результатом групового конфлікту, здавалась йому прикрашанням реальності. Натомість він наголошував на владі малих груп, які завдяки кращим організаційним шансам та вдало задіяному потенціалу визиску можуть здобувати численні переваги за рахунок великих груп. Груповий підхід залишає індивідів поза увагою і тому не розглядає обрахунок приватної вигоди індивідів» [1, с. 314].

Теорія поліархії Р. Даля ґрунтується на дослідженні сутності, ознак та соціально-політичної ролі груп інтересів та відображає плюралістичний напрям теорії демократії: «змістовно демократія розуміється мислителем як регулятивна ідея поліархії (недосяжний взірець, що спрямовує розвиток демократичних процесів), яка представляє собою реальний процес впровадження демократичних цінностей» [4].

У теорії поліархії поєднується групова та елітарна складові плюралістичного суспільства, співіснування та взаємодія керуючої меншості (політичної еліти) та громадянського суспільства (політично активних громадян) забезпечується механізмами відкритого змагання між політичними елітами за посади.

Головними ознаками поліархії виступають: наявність у суспільстві автономних джерел інформації, вільних та регулярних виборів, представницького характеру влади, свободи слова, можливості для громадян об'єднуватися в асоціації.

До основних культурно-історичних та соціально-політичних умов формування поліархії належать «громадянський контроль над силовим примусом з боку держави, наявність сучасного ди-

намічного та плюралістичного суспільства, консолідаційна демократія в багатонаціональних державах, демократичний характер культури громадян, відсутність втручання у внутрішню політику з боку іноземної держави або групи держав» [4].

Таким чином, наявність та розвиток в українському політичному просторі достатньо великої кількості політичних партій, громадських організацій, груп інтересів (які презентують, генерують та артикулюють інтереси спільнот та лобіюють їх на державному рівні), профспілкових організацій, фінансово-промислових груп виступає важливим чинником збереження політичного плюралізму.

Проте, гетерогенність суспільства може виступати чинником дестабілізації політичної ситуації в умовах відсутності консенсусу всередині елітних груп щодо напрямку демократичних перетворень.

Наявність плюралізму ще не гарантує демократичного розвитку, необхідно забезпечити рівність можливостей та прав представників плюралістичного суспільства щодо впливу на діяльність політичних акторів та органів державної влади в Україні.

Бібліографічний список

1. Байме К. Політичні теорії сучасності / К. Байме. – К. : Стило, 2008. – 396 с.
2. Кузьмін П. В. Політична діяльність: теоретичні засади та практика сучасної України : дис. ... д. політ. н. Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси / П. В. Кузьмін; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2008. – 433 с.
3. Латигіна Н. Шляхи та структурні фази демократизації суспільства / Н. Латигіна // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2 (11). – С. 68-77.
4. Ліпковська-Надєїна Н. А. Теорія поліархії Р. Даля: концептуальні засади та практика : дис. ... к. політ. н. Спеціальність 23.00.01 – теорія та історія політичної науки / Н. А. Ліпковська-Надєїна; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2007.

Стаття надійшла до редколегії 01.06.2012

В статье проанализирован феномен демократического политического выбора, рассмотрены сущность и характеристики политического плюрализма как одного из главных факторов выбора оптимальной модели демократических преобразований. Определено, что монополизация по-

литической и экономической сфер общественной жизни и пространства масс-медиа со стороны государства и олигархических групп исключает демократический политический выбор и грозит возвращением к авторитарной модели взаимодействия власти и общества.

The article analyzes the phenomenon of democratic political choice, the essence and characteristics of political pluralism as one of the main factors for choosing the optimal model of democratic reforms. Determined that the monopolization of political and economic spheres of public life and space the media by the state and oligarchic groups makes it impossible to democratic political choice and threatens a return to authoritarian model of government and society.